

Magyar, művelődéstörténeti és lexikon

A 21. század első évtizedének nagy művelődéstörténeti vállalkozása fontos állomáshoz érkezett. A *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, a MAMÚL 13. kötete eljutott az alfabétum végéig, kézbe vehető egy egységes elvek szerint szerkesztett könyvsorozat.¹ Mégis, csupán annyit mondhatunk: fontos állomáshoz érkezett a vállalkozás.

A folytatás irányait a művelődéstörténet írásának továbbvitelében érdekelt szakmák, illetve a kor, vagy – ha már a lexikon főszerkesztője, Kőszeghy Péter, az első kötet szűkszavú előszavában nem mulasztott el Hegelre hivatkozni – a „korszellem” jelöli ki. A most megjelent könyvsorozat a kora újkor végéig haladt, vagyis az egyik irány mindenképpen a 19–21. század magyar és magyarországi művelődéstörténetének megírása kell hogy legyen. A korszellemből az elektronikus megjelenés követelménye fakad, annak számos előnyével és kétségtelen hátrányaival együtt.

De hagyjuk ismertetőm végére a jövőt, szakmánk úgyis a múltból tanul és tanít(ana). A művelődéstörténet olyan a bölcsészethez tartozó szakmák világában, mint néhány tevékenységforma a mindennapi életben: mindenki ért hozzá, ennyiben hasonlatos az oktatáshoz és a labdarúgáshoz. Sőt mindenki jobban ért hozzá. Ezért aztán számos művelődéstörténet – köztük sok jól megírt, hasznos, tanulságos – létezik. És a „művelődéstörténeti szellem” is létezik, legalábbis hatással van ránk, legfeljebb időről időre másként és másként nevezzük el, hogy művelhessük. Ez a szellem úgy viszonylik a megjelent művelődéstörténetekhez, mint a hit a valláshoz, a művelődéstörténetet író és tanító műhelyekhez pedig úgy, mint a hit az egyházhoz. Viszonyuk ellentmondásos tehát, de vannak szorgos és lelkes, erkölcsös munkásaink, vannak fanatikusaink, főpapokban sem szenvedünk hiányt.

A „korszellem” historiográfiai kategóriaként is aktív életet élt akkor, amikor Léderer Emma megjelentette a máig olvasott, az oktatásban is használt európai művelődéstörténeti kézikönyvét.² A könyvben didaktikusan jól használható kategóriákat alkotott – ezeket jól lehet a mindenkori tartalmi megközelítési módok segítségével hívásával aktualizálni –, bár ma olvasva ez a művelődéstörténet nagyon hasonlít a filozófia- és vallástörténeti összefoglalásokhoz. Akkor is így van ez, ha vannak az intézményi rendszer történetét tárgyaló oldalak. A kiemelt „művelődéstörténeti” nagy egyéniségek is jobbára a filozófia vagy éppen a teológia történetének főbb alakjai.

1 Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. I–XIII. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. Balassi, Bp., 2003–2012.

2 Léderer Emma: Egyetemes művelődéstörténet. Káldor, Bp., 1935. (Reprint: Aqua Kiadó, Bp., 1992.)

Ezzel az egyetemes művelődéstörténeti összefoglalással egy időben több hasonló magyar vállalkozás is született. Egyesek könyvük címében ugyan nem ezt vállalták – rendjének a kialakításában azonban *de facto* ezt tették.

Csaknem egy évtizeddel Léderer Emma műve előtt jelent meg Kornis Gyula alapvető munkája a magyarországi felvilágosodásról és a reformkorról.³ Azt is mondhatnánk, hogy megelőzte korát, hiszen azok az irodalomtörténetek, amelyek a „szellemi erőtér” fogalmával operáltak (lásd például a nagy olasz összefoglalások „spazio letterario” kifejezését), későbbiek. Alapvető azonban a különbség: az utóbbiak olyan tényleges, értsd: nem elméleti, alapkutatásokon túl lévő kutató műhelyek termékei, amelyek valóban, könyv- és olvasmánytörténeti szempontból faktografikusan is felmérték magát az erőteret. Tegyük hozzá rögtön, Kornis művét másfél évtized múlva követte két, ez utóbbi szempontot is érvényesítő monográfia, amelyek közül a második nem forrás-alapkutatáson alapult.⁴ Pedig a példa adott volt – túl az *Annales*-iskola már akkor megismerhető eredményein –, csak nem erre, a Kornis által tárgyalt korszakra vonatkozott. Iványi Béla munkásságára gondolok, amelynek egy része az 1930-as évek elejétől meg is jelent.⁵

Kornis könyvének gerincét az oktatás-, illetve neveléstörténet adja. A magyar művelődési életet ért különféle szellemi hatásokat (a német, a latin és a magyar küzdelme) oktatástörténeti keretben helyezi el. Külön foglalkozik a nemzetiségekkel, azok művelődési életével, gondolkodásmódjával. Modern módon, külön fejezetet szentel a nőnevelés kérdéseinek, és figyelemre méltó súlyt helyez a természettudományos tudás eszményére. A „neohumanizmus” eszményét hangsúlyosan emeli ki; a két háború közt kevesen foglalkoztak ezzel így, ha összehasonlították a klasszicizmus és a romantika embereszményét. Kornis sok olyan szempontot vett fel ebben a könyvében, amelyeket az 1970–1980-as évek szegedi egyetemén gondoltak tovább, elemeztek, illetve alapozták meg forráskutatásokkal. Kőszeghy Péter sokat tanult Csetri Lajostól és Keserű Bálinttól; Csetrinél Kornis kötelező volt, sokat kritizálta is, de meg kellett ismerni. Az a gondolat, amely Klaniczay Tibor és Keserű Bálint programjában fogalmazódott meg az 1980 körüli években, több tekintetben Kornisra köszön vissza. Feltárni, ki hol tanult egy adott korban. Középfokú iskolázás idején ki tanította. Aki tanította, hol járt felsőbb iskolába és kiktől tanult. Őmaga, ha továbbtanult, hol és kiktől tanult. Felmérni, melyik iskolában, milyen könyvek voltak a könyvtárban, amikor egy-egy alkotó – író, jogász, orvos stb. – ott tanult, mit olvasott tanulmányai idején és milyen könyvei voltak. A „szellemi erőtér” az a koordináta-rendszer, amelynek keretében a magyarországi alkotások megszülettek. Az oktatás-, a nevelés-, a könyv- és olvasmánytörténet művelődéstörténeté válik és az irodalomtörténet-írás háttérévé. És nem megfordítva,

3 Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I–II. Egyetemi Ny., Bp., 1927.

4 Hermann Egged–Eberhardt Béla: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1942. (A veszprémi egyházmegye múltjából 8.); *Kulcsár Adorján*: Olvasóközönségünk 1800 táján. Egyetemi Ny., Bp., 1943.

5 Összefoglalva: Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdak Magyarországon 1331–1600. OSZK, Bp., 1937 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 4.)

az irodalom története a művelődéstörténet háttere, mint az alább bemutatandó Csahinen Károlynál. Géczy János láthatóan nem ismerte Kornis könyvét, szemléletét, legalábbis nem hivatkozik rá, jóllehet modern(ebb) módon erről beszél az ezredforduló után megjelent tanulmányában.⁶

Csahinen Károly „irodalmi életről” ír, vagyis nem magáról az irodalomról.⁷ Könyvében a nagy irodalmi és közéleti személyiségek (Bessenyi György, Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István) hatását, kapcsolati rendszerét elemzi, de ezt egy intézményes háttérrel együtt kínálja megismerésre (egyetem, piarista rendház stb.). A mű hatodik fejezete – „Pest-Buda nyomdái, könyvkereskedései és irodalmi körei” – nem könyvkiadás- és könyvkereskedelem-történet, hanem az irodalmi élet színterének leírása. Sajnos csak benyomásokra alapozhatott, hiszen a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia ma sincsen készen, és a magyar könyvkereskedések történetének kellő alaposságú monográfiája is csak Pavercsik Ilona fejében és jegyzeteiben van meg.

A történészszakma közben készült a nagy műre, amelynek kiadása 1939-ben kezdődött el. Zsámbéki László lexikona nem illeszkedett szervesen egyik szellemi műhely munkájába sem.⁸ Rövid magyarázata ez főleg latin kifejezéseknek, úgy, ahogy azokat a magyarországi nyelvhasználatban értették, de az adófajták, a mértékek, a különleges eszközök és a technikatörténet is számos kifejezéssel szerepelnek benne.

A háború alatt aztán megjelent a magyar művelődéstörténet máig használt nagy összefoglalása is.⁹ A mű keletkezését, a szerzőket és a szerkesztőket ért szellemi hatásokat, kultúra- és művelődéstudományi elveiket alaposan elemezte Németh G. Béla,¹⁰ így erről itt nem kell írnom. Meg kell említenem azonban, hogy a mű szerkezete korszakokként változott, követve az újabb művelődési jelenségek felbukkanását. Mindig olvashatunk köztörténeti vázlatot, de a táj, az életmód, az egészségi állapot, a gazdálkodási módok változásait sem mulasztották el a szerzők számba venni. A kézművesség, a kereskedelmi kultúra, a városiasodás, a falu és a város kulturális pólusokként való megjelenése ugyancsak elemzés tárgya. A vallásos élet, a kultuszok, az irodalom, a művészetek nem kaptak igazán nagy hangsúlyt, miképpen az udvari életről, a viseletekről és a könyvről is csak érintőlegesen olvashatunk. Összegezve, a Domanovszky-féle művelődéstörténet igazi történész munka.

Az 1963 utáni Magyarországon elérkezett az idő a nagy történeti összefoglalások újrafogalmazására. Legfőképpen azért, hogy a „megfelelő” szemléletű

6 Géczy János: Művelődés- és/vagy neveléstörténet. In: A művelődéstörténet problémái. Szerk. Monok István. MTA Művelődéstörténeti Bizottság, Bp., 2003. 7–26.

7 Csahinen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. Stephaneum, Bp., 1931.

8 Zsámbéki László: Magyar művelődéstörténeti kislexikon. Szeged, 1937.

9 Magyar művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor et al. I–V. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1939–1942. (Reprint: Babits Rt., Szekszárd, 1990.; elektronikus reprint, CD-ROM: Arcanum, Bp., 2003.)

10 Németh G. Béla: Az első magyar összefoglaló művelődéstörténet. In: A művelődéstörténet problémái i. m. (6. jz.) 59–83.

kézikönyvek álljanak majd a népes Ratkó-generáció tagjainak és gyermekeiknek rendelkezésére, de azért is, mert – ha csak szűk területeken is, de – számos, addig nem kellő súllyal kutatott területen alapkutatások is zajlottak. Ezek a kézikönyvek elkészültek vagy készülöben voltak – aztán sohasem fejezték be őket, mint a tízkötetes *Magyarország történetét*. Közben – sok kulturális-politikai tényezőnek köszönhetően – a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program, egy „Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK)” elnevezésű, 15 évig aktívan működő, 20 évig létezett akcióterv VIII. főirányává vált.

Az 1970-es évek második felében a magyar történelmi jellegű kutatások szereplői egyre inkább tájékozódni próbáltak a nyugat-európai elméleti irodalomban, külföldi kollégáikkal való kapcsolataikat pedig intézményesítették. Erre szolgált a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a francia–magyar történeztalálkozó sora is. 1977-ben éppen a művelődéstörténet-írás módszertana volt az egyik konferencia témája.¹¹

Kőszeghy Péter ekkor már elvégezte az egyetemet, és azzal a Klaniczay Tiborral dolgozott együtt, aki az említett OKTK-főirány vezetője volt. Klaniczaynak sok munkatársa volt, az általa szervezett tanácskozásokon részt vettek a történészek, a művészet- és nyelvtörténészek, a néprajzosok és a folkloristák, a jog-, a technika-, a gyógyásztörténet művelői, sőt a még helyüket kereső szemiotikusok és kulturális antropológusok is. Művelődéstörténelmi konferenciák voltak ezek, amelyeket munkatárs-kisínasként Kőszeghy Péter is szervezhetett.

Az 1980-as években a Magyar Tudományos Akadémia 19. századi tudományrendszer alapján felépített osztály- és bizottsági szerkezetében is helyet talált a művelődéstörténet. Munkabizottságként a történettudomány égisze alatt, de voltak periódusok, amikor bizottságként elismerve – igaz, a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályán. Nemes versengés volt ez a hit és a vallás szintjén. Az egyházban azonban mindig voltak másfajta ellentétek is. A tudománytörténet – példának okáért – az Akadémián kívül alapított magának intézetet. Sapieni sat... Hasonló volt a helyzet az egyetemeken. A bölcsészettudományi karokon szinte sehol sem lehetett tanszéket teremteni a művelődéstörténetnek, hiszen mindegyik „klasszikus” tanszék úgy tudta, és tudja ma is, hogy „mi azt tanítjuk, kutatjuk”. A nem bölcsészettudományi területekről ezzel párhuzamosan elkezdődött a szakmatörténetek kiparancsolása. A tantervekből kikerült történelmi tárgyak kutatói, oktatói sorra veszítették el állásaikat, és a szakma múzeumainak befogadási kapacitása is végesnek bizonyult.

Mégis mindenki meg akarta mutatni, hogy a művelődéstörténet végül is az ő szakterülete. 1986-ban megjelent hasonló kiadásban, bibliográfiailag naprakész séz téve Zsámbéki László már említett lexikona.¹² Az előszóban Kállay István le

11 *Objet et méthodes de l'histoire de la culture. Actes du colloque franco-hongrois de Tihany, 10–14 octobre 1977.* Publ. sous la dir. de Jacques Le Goff–Béla Köpeczi. CNRS–Akadémiai, Paris–Bp., 1982.

12 *Zsámbéki László: Magyar művelődéstörténelmi kislexikon.* Átdolgozott kiadás. Előszó: Kállay István, bibliográfia: Fehér Katalin–Gazda István. Könyvértékesítő Vállalat, Bp., 1986. (Tudománytár).

sem írta a „művelődéstörténet” szót, helyette három oldalon mutatta be a „történelem segédtudományai”-t, azt sugallva, hogy ezek laza, nem szaktudományként történő művelésének összegzése a művelődéstörténet. Maga a lexikon is ilyen.

Módszertani ellenpontként megszületett egy korszak-monográfia Kosáry Domokos tollából, a 18. század feldolgozása. Kiegyensúlyozott francia, német és angol szakirodalmi tájékozottsággal, hatalmas forrás- és szakirodalmi anyagismerettel megírt, egységes gondolatmenetű alkotás. Egy ember képe a 18. századi művelődésről. Pontosan arról a korszakról, amely a Nagy Francia Enciklopédiájával ellenpontozta Athanasius Kircher teljesítményét. Az egy ember olvasata komoly előnyöket is hordoz: garantálja az egységes szemléletet. Ha egy évszázadról van szó, sokáig használható kutatási kézikönyv születik. Ha évszázadokat átfogó a mű, akkor legfeljebb jól olvasható, jó tananyag. Ez utóbbiként vehető kézbe Nemeskürty István több nyelven megjelent könyve, és ilyen Köpeczi Béla francia nyelven kiadott munkája is.¹³

Az 1980-as évek tudománytörténeti kutatásainak egy sajátosan érdekes összefoglalása Gazda István munkája.¹⁴ A mű nem csupán tudósportrékat tartalmaz, hanem mindenféle tudományszak képviselőinek tevékenysége kapcsán irodalom-, sajtó-, orvoslás-, technika- és tudománytörténeti adalékokat ad közre. A kötet kapcsolódik a korszak „emlékezet-vitáihoz” is, és határozott jelzés a következő két évtized történéseire: a tudománytörténet, a magyar tudósok emlékezete hangsúlyt kap majd a történeti kutatásokban, részt követel magának a művelődéstörténetben és a magyarságtudományban is.

Gazda István művelődéstörténet-felfogását jól mutatja az általa szerkesztett szakirodalmi szöveggyűjtemény is.¹⁵ A kötet tematikája a következő részekből áll össze: történeti, gazdasági és közigazgatási földrajz, köznevelés, felsőoktatás, peregrináció, mesterségek története, íróeszközök, könyvkiadás, sajtó, gyűjteménytörténet, gondolkodás- és tudománytörténet.

Emellé helyezendő a könyvespolcra – jól mutatva az 1990-es évek első felének átalakuló művelődéstörténet-szemléletét – az a tanulmánykötet, amely már a 20. század végi kulturális antropológiai eredményekkel is operálni kíván.¹⁶ Az első kötet 25 módszertani, elméleti tanulmány a vallás, a néprajz és a kulturális antropológia területéről, használja a művészettörténeti kategóriákat is, de alapvetően történészmű, erős a társadalom- és életmód-történeti megközelítése. Olvasható még benne a magyar történelem fenti szempontú végiggondolása nyolc magyar szerzőtől. Az elvi alapvetést nem csupán magyarok írták, megtalálható itt Peter Burke, Mihail Bahtyin és Roger Vaillois egy-egy írása is.

13 *Nemeskürty István*: Kis magyar művelődéstörténet 1000–1945. Pannon, Bp., 1992.; *Köpeczi Béla*: Histoire de la culture hongroise. Corvina, Bp., 1994.

14 *Gazda István*: Kuriózumok a magyar művelődés történetéből. Tudósnaptár. Kossuth, Bp., 1990.

15 *Fejezetek a magyar művelődéstörténet forrásaiból*. Szerk., vál. Gazda István. Tárogató Kiadó, Bp., 1996.

16 *Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből*. Szerk. B. Gelencsér Katalin. I–II. MMI–Mikszáth, Bp., 1998.

Az 1990-es évek művelődéstörténete azonban egy nem „művelődéstörténet” címet viselő tanulmánykötettel kezdődött. A „magyarságtudomány” ugyanis legalább annyit vitatott diszciplína, mint az előző, és sok tekintetben azonos a területe. Ez utóbbi születésekor Gragger Róbert, az 1921-ben útjára indított *Ungarische Jahrbücher* első számában kiadott munkatervében világosan megmondja a célját: „Az új világ küszöbén [...] a felelőssége tudatában levő ember kötelessége, hogy a népek tárgyilagos megismerésére törekedjék. [...] Az *Ungarische Jahrbücher* a magyar nyelv, történelem és kultúra számára tudományos orgánumot akart teremteni [...]. Kultúrproblémának kell felfogni a szűkebb értelemben vett tudományos kérdéseken kívül minden gazdasági, szociális, politikai és művészi problémát, mivel számunkra a kultúra az ember társadalmi életében történetileg gyökerező anyagi és szellemi alkotásoknak és intézményeknek összességét jelenti.”¹⁷ Az interdiszciplinaritást és a művelődéstörténeti kutatásokat szervező, mozgató Klaniczay Tibor alapítója volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak (ma: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság), Kósa László is tőle kapott számtalan lehetőséget és támogatást. Kósa aztán szerkesztője lett az 1990-es években megjelent, máig legjobban használható hungarológiai tanulmányköteteknek.¹⁸ Előbbi szerkezete: fogalomtörténet, nyelv, történelem, irodalom és művészetek, folklór, néprajz. A művelődéstörténet: természetrajz, életmód, mentalitás, egészségügy, szellemi élet (nagyon kevés könyvtörténet, különösen a modern korokban), vallás, kultusz, szellemi áramlatok (tudomány és művészet külön csak 1948 után).

Az 1990-es években újjászülető könyvkiadói világ szereplői is indítottak hatalmas vállalkozásokat, amelyek alapvető kézikönyvek megteremtésére irányultak. Kiemelendő ezek közül a Pannon Kiadóé, amely a *Pannon enciklopédia* címet kapta, *A magyarság kézikönyve* alcímmel.¹⁹ Néhány év múlva ezt követte az irodalomtörténeti kötet, melyben a nyelvhasználat, a nyelvi hagyományok, a könyvkiadás, a sajtó, a könyvtárak, az irodalmi és olvasóköri, valamint a hungarológia szerepel fejezetként – egy mini-művelődéstörténet, irodalmár szemmel.²⁰

1993-tól már köztudott volt, hogy Kőszeghy Péter elkezdte egy akkor hatékonyra tervezett művelődéstörténeti lexikon munkálatait. Az MTA történész vezetése is hasonló vállalkozásokat indított, de nem lexikont, hanem összefoglalókat, amelyek nem csak a régibb Magyarországra (vagyis *Hungariára*) vonatkoznak. A vállalkozás hátterében a Kossuth Kiadó állt és az MTA elnöksége.

17 Magyarul idézi: *Kornya László*: Gragger Róbert és az *Ungarische Jahrbücher*. *Hungarológia* 2. (1993) 37.

18 *A magyarságtudomány kézikönyve*. Szerk. Kósa László. Akadémiai, Bp., 1991.; *Magyar művelődéstörténet*. Szerk. Kósa László. Osiris, Bp., 1998.

19 *Pannon enciklopédia*. *A magyarság kézikönyve*. Főszerk. Halmos Ferenc. Pannon Kiadó, Bp., 1993.

20 *Pannon enciklopédia*. *Magyar nyelv és irodalom*. Főszerk. Sipos Lajos. Dunakanyar 2000, Bp., 1997.

A művelődéstörténetnek írt *Magyar Kódex* véleményem szerint túlméretezett köztörténeti fejezeteket tartalmaz.²¹ A szerkesztés következetes abból a szempontból, hogy fejezetet kapott a nyelv, az irodalom, a művészetek, a hitvilág, az egyházak és a vallás, a táj és az abban élő nép(ek) (ebben igazgatás, településszerkezet), életmód (ebben gazdaság, társadalom, iskolák, kézművesség, mindennapi élet). Számomra tartalmilag is vitatható módon a könyvkiadás utoljára a régi magyar irodalom fejezetben szerepel az öt megillető rangján, később csupán megemlítik az olvasóköröket és a könyvtárakat.

A másik nagy Kossuth–MTA sorozat a *Magyar tudománytár* volt.²² A cél egy-egy tudományterület, illetve művelődéstörténeti jelenség mai állapotának, mai értelmezésének leírása volt. A kötetek csak annyira történetiek, amennyire a téma megkívánja a visszatekintést. A történeti fejtegetések egyes fejezetekben 1840-ig nyúlnak vissza. E sorozat különösen fontos, tárgyunkhoz illeszkedő kötete a hatodik.²³ Mindaz, amit a szerzők itt mutattak be, a közművelődés, az oktatás, a nyelv és az irodalom, a film, a színház, a képzőművészetek, az építészet, a műemlékvédelem és a sport története lesz majd évtizedek múltán napjaink művelődéstörténete.

Az irodalomtörténész, a „régii magyaros”, hungarológus, szegedi diák, Klaniczay-alumnus Kőszeghy Péter legalább ennyi szemlélettel találkozott akkorra, amikor megfogalmazódott benne a MAMÚL terve. Tudta, a régi magyaros szakmákat Klaniczay már egymáshoz terelte annyira, hogy talán elviselik egymást, vagyis össze tudnak fogni egy ilyen vállalkozás érdekében. A „modernistákat” ki is hagyta szépen.

„A művelődéstörténet, felfogásunk szerint, a szaktudományok által kiharított tudományszemek [...] együttes, komplex vizsgálata, ahol a vizsgálat tárgya a szó legtágabb, hegeli értelmében felfogott s nem esemény- és politikaközpontú történelem” – írja Kőszeghy Péter az első kötet monumentális, kétoldalas előszavában. És ilyen is lett. No persze ő is naiv volt, ám a munka végére kijózanodott. 1993-ban a szakmák képviselői megtárgyalták, hogy milyen címszavak szerepeljenek a lexikonban, melyek legyenek az „enciklopédikus” szócikkek és ezeket ki írja. Aztán telt az idő. Azok a kevesek, akik időre végeztek, most „szégyenkezhetnek”, hogy címszavuk rövid (betartották a terjedelmi előírást), „elavult” (1993-ban írták, 2006-ban jelent meg). Ettől a hosszú ideig tartó szerkesztési, kézirat-behajtási vergődéstől a lexikon nem lett annyira egyenletes színvonalú, ahogy a főszerkesztő és a régi magyaros szakmák képzelték. Kárpótlásul olyan enciklopédikus címszavak, mint a „humanizmus” vagy a „barokk” sokat nyertek a közbenső idők konferenciáinak, nemzetközi vitáinak tanulságaival. Ezek a címszavak tanulmányként kiadhatóak kötelező olvasmánynak a felsőoktatásban, hiszen kellően tömörek és többségükben modern (vagyis manapságbeli) szemléletűek.

21 Magyar Kódex. Főszerk. Szentpéteri József. Szerk. Stemler Gyula–Hargitai György. I–VI. Kossuth, Bp., 1999–2001.

22 Magyar tudománytár. Főszerk. Glatz Ferenc. I–VI. MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth, Bp., 2002–2006.

23 Magyar tudománytár i. m. (22. jz.) VI. Kultúra. Szerk. Marosi Ernő–Szabó B. István. MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth, Bp., 2006.

Klaniczay Tibor és Keserű Bálint álma, „az irodalmi alkotások szellemi erőtere” ennyiben megvalósult tehát. Még akkor is, ha éppen Keserű professzor úr kedvenc címszava, a „peregrinatio academica” nem úgy íródott meg, ahogy ő gondolná. És bőven van mit javítani, pótolni. A pótlás el is kezdődött: a 60 éves főszerkesztőt pótlásokkal köszöntötték.²⁴

A születésnap kötet címében szereplő „minden kor” véresen komoly figyelemztetés. Hiszen törekedhetünk arra, hogy egy kort a saját belső rendje (értékrend, alkotási szabályok stb.) szerint értsünk meg és mutassunk be, de minél távolabb a kor, amelyet így láttatunk, annál kevésbé tudjuk másnak elmondani, azoknak, akik nem velünk élnek abban a régebbi korban (pedig milyen jó nekünk ott). Azt pedig, hogy miként mondhatjuk el a mostaniaknak, tudnunk kell meglátni a folyamatot, hogy ez a mai szemlélet hogyan alakult ki. Ezért is kell a művelődéstörténeti lexikont megírni napjainkig.

Az 1993-tól eltelt húsz év alatt a *Hungaria*-kutatók is serényen dolgoztak. Több szócikk ténybeli közlését is javítani kell, de sok újfajta elemzési szempont is felmerült. A könyv- és olvasmánytörténeti, de ugyanígy az iskolázástörténeti kutatások előrehaladtával közelebb juthatunk a „szellemi erőter”-szemlélethez is. Ráadásul a szemlélet a tudományok története irányában is bővült. A „hagyomány” fogalma, a művelődéstörténet egyik kulcskifejezése az 1970-es évek nagyszerű folklór indíttatású kutatásai óta kibővült. Elég legyen itt csak Mikos Éva és Sándor Klára könyveire utalni.²⁵

Másként látjuk a szimbólumok történetét, és ezt művelődéstörténetileg is értelmeznünk kell.²⁶ Egy újabb kulcsfogalom, amelynek divatja van (talán ez a „korszellem”?): a „kulturális örökség”. Maga a szemlélet, a gondolkodás módja már régóta jelen van a szakirodalomban, de a tragikusan fiatalon elhunyt történész munkáját nem igazán dolgozta fel a szakma.²⁷ De itt van az új generáció is, amelynek tagjai nem a fogalommal magával dolgoznak, hanem a „divatja” során kialakult szemlélettel.²⁸ E könyv nem más, mint fantázia-fejlesztékek alá rejtett közigazgatás-, politikai földrajz-, politikaigondolkodás-, intézmény- és gondolkodástörténet. Csaknem egy új művelődéstörténet.

Szemléletünk változtatásának egyik motorja az internet kínálta lehetőségek együttese. Ez rombol is: keveset olvasunk. A tények tömegének azonban olyan

24 Magyar művelődéstörténeti lexikon. Minden kor. A főszerkesztő: Kőszeghy Péter LX. születésnapjára. rec. iti, Bp., 2011.

25 Mikos Éva: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. L'Harmattan, Bp., 2010. (Szó, hagyomány) – néprajzos megközelítés; Sándor Klára: Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet. Typotex, Bp., 2011. – nyelvész megközelítés.

26 Voigt Vilmos: Művelődéstörténeti jeltudomány – a jelek művelődéstörténete. In: A művelődéstörténet problémái i. m. (6. jz.) 85–110.

27 Dankanits Ádám: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Magvető, Bp., 1983. (Nemzet és Emlékezet).

28 Vermes Gábor: Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között. Balassi, Bp., 2011.

összefüggéseit is láttatja az eszköz (szemantikus web), amelyre eddig nem gondoltunk. Szkülla és Kharübdisz, mint minden.

Az eszköz azonban hagyományos lehetőségeket is kínál: kijavíthatjuk a hibás tényközlést. Átfogalmazhatjuk az enciklopédikus szócikkeket. Kimaradt szócikkeket helyezhetünk a lexikonba. A téma bibliográfiája tetszőlegesen bővíthető, a bibliográfiai rekord összeköthető a teljes szövegű szakirodalmi közléssel. A hivatkozott források képileg, szövegesen megjeleníthetőek.

Az internetes MAMŰL tehát egy újabb ígéret. Biztosan kell újabb húsz év, amikor majd újabb összefoglaló ismertetés készülhet róla, és az akkori technikai lehetőségek laudációjával végződik majd az az írás is. De addig dolgozni kell, és a munkát valakinek szervezni kell. A finanszírozás az állam feladata, de addig, hogy ezt fel is ismerje, sok időt kell valakinek áldoznia. Kőszeghy Péterek nélkül tehát nem lesz internetes MAMŰL sem.

Monok István